

ірів і продуктів. Значно зросли обсяги промислового виробництва. На середину Х ст. Англія перетворилася у "майстерню" світу, виробляючи близько половини світової промислової продукції, і зайняла виняткове становище в світовому господарстві й міжнародній політиці.

Промислова революція сприяла формуванню нової економіки й суспільної структури. В економіці головну роль почала відігравати фабрично-заводська промисловість. Продукція, що виготовлялася на фабриках і заводах, завдяки використанню машин стала дешевою, що спричинило поступове витіснення з ринку виробів ремісників і мануфактур. Змінився характер англійської торгівлі: до країни завозили дедалі більше необхідної сировини, а за межі Англії вивозили дешеві фабричні товари. Перемога машинного виробництва в Англії дала поштовх до формування соціальної структури індустріального суспільства, головними верствами якого стали підприємці та наймані робітники.

Література:

- Економічна історія: Лекції / Н. О.Тимочко, О. А. Пучко, Л. М. Рудомьоткіна та ін. К.: КНЕУ, 2000.
- Ерофеев Н. А. Промышленная революция в Англии. М., 1965.
- Мортон А. История Англии. М., 1950.
- Тревельян Дж. М. История Англии от Чосера до королевы Виктории. С., 2002.

AMERICAN SUPPLIES TO THE USSR UNDER LEND-LASE: ONE OF THE MYTHS OF SOVIET HISTORY

АМЕРИКАНСЬКІ ПОСТАВКИ В СРСР ЗА ЛЕНД-ЛІЗОМ: ОДИН ІЗ МІФІВ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Овчаренко О.І.

к. іст. н, доцент,

*доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Сукушина О.В.

к. іст. н, доцент,

*доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Злочинну війну російської федерації проти України уподоблюють гітлерівській агресії в Другій світовій війні. Саме в період Другої світової війни виникло, нині вже забуте, чи невідоме для нинішнього покоління українців слово «ленд-ліз». На нашу думку, в складні для України дні, коли 9 травня 2022 р. президент США Дж. Байден підписав закон про ленд-ліз для України, і сьогодні вже очікуються перші поставки озброєння, доречним було б звернутися до питання першого ленд-лізу (ленд-ліз – надавати допомогу в формі запозичення, чи здавати в оренду).

Ленд-лиз – програма американських воєнних поставок країнам антигітлерівської коаліції під час Другої світової війни. Сполучені Штати надавали в оренду іншим державам товари і матеріали, котрі необхідні для військових дій, сплачувати вимагали тільки за те, що вціліло після бойових дій. Ініціатором ленд-лізу був президент США Ф. Рузвельт. Адресований він був спочатку Великій Британії, якій загрожувала поразка у війні з гітлерівською Німеччиною. Програму ленд-лізу було схвалено Конгресом США. Закон про нього президент підписав 11 березня 1941 року. Термін дії закону мав закінчитися 30 червня 1943 року. Далі його продовжили аж до 30 червня 1946 року.

Спочатку ленд-ліз було поширено, крім Великої Британії, на Китай, Канаду, Австралію і Нову Зеландію. Під кінець війни він охоплював майже 40 країн, в тому числі і СРСР. Договір з ленд-лізу між США і СРСР було підписано 11 червня 1942 р. [1], хоча американська допомога почала надходити ще майже роком раніше. Так, згідно зату Рузвельта перші вантажі через Тихий океан були направлені в СРСР уже в кінці червня 1941 року. А перший конвой «Дервіш» вийшов у серпні 1941 року [2]. Загаль-

на сума ленд-лізу країнам отримувачам досягла понад 50,1 млрд доларів. Для СРСР вона складала 11,3 млрд, а з урахуванням допомоги від Великої Британії і Канади 13 млрд доларів. По курсу доллара 2015 р. це близько 160 млрд доларів.

Про значення ленд-лізу для СРСР Й. Сталін говорив на Тегеранській конференції 1943 року. В тості на честь річниці народження В. Черчилля він зазначав: «Я хочу сказати вам, що, с русской точки зрения, сделали президент и Соединенные Штаты для победы в войне. Самые важные вещи в этой войне – машины. Соединенные Штаты доказали, что могут производить от 8 до 10 тысяч самолетов в месяц. Россия может производить, самое большее 3 тысячи самолетов в месяц. Англия производит 3 – 3,5 тысячи в месяц, в основном тяжелые бомбардировщики. Таким образом, Соединенные Штаты – это страна машин. Без этих машин, полученных по ленд-лизу, мы бы проиграли эту войну» [3].

На Ялтинській конференції 1945 р. Сталін ще раз підкреслив, що ленд-ліз зробив надзвичайний внесок в перемогу [4, с. 328]. Однак, за даними російського дослідника А. Якушевського ще з літа 1944 р., коли розпочались тертя між союзниками, уряд СРСР припинив публікацію конкретних фактів поставок за ленд-лізом і засекретив їх, а тому радянський народ ніколи не був цілком інформований про значення програми ленд-лізу у війні, а дослідники позбавлені реальних фактів і статистики. Це дало простір для різних тлумачень і припущень [5, с. 107].

Пізніше, з початком «холодної війни» 1946 р., роль поставок за ленд-лізом в роки війни для СРСР традиційно радянською стороною зменшувалось. Початок цьому поклав М. Вознесенський – зам. голови Ради міністрів СРСР, голова Держплану і член Політбюро ЦК КПРС (наймолодший в його складі – 44 роки), академік, самовпевнений, хамовитий, кар'єрист, якого розглядали як вискокчу; був розстріляний в 1950 р. за «ленінградською справою».

1947 р. Вознесенський написав книгу «Военная экономика СССР в период Отечественной войны», за яку отримав Сталінську премію. Про ленд-ліз в ній взагалі не говорилось, було сказано лише, що всі західні поставки складали 4 відсотки радянського ВВП, а недавній союзник по антигітлерівській коаліції характеризувався як «ожиревший на народной крови в период Второй мировой войны монополистический капитализм США, который теперь стоит во главе империалистического и антидемократического лагеря и стал застрельщиком империалистической экспансии во всех частях мира» [6, с. 189–190]. В такому плані і оцінювали західну допомогу Радянському Союзові в наступні роки радянські науковці.

Припущення ролі західних поставок було спрямоване насамперед на затвердження міфу про «економічну перемогу соціалізму» у Великій Вітчизняній війні і перевагу радянської воєнної економіки над воєнними економіками капіталістичних країн, не лише Німеччини, Великої Британії, а й США. Тому, не є дивним ігнорування в СРСР допомоги західних союзників. Так продовжувалось в період 1950–1970-х років, хоча вже тоді багатьом було зрозумілим, що це не лише фальсифікація, а й невідчужливість. Так маршал Г. Жуков у післявоєнних бесідах з письменником К. Симоновим говорив

у 1963 р. (це стало відомим із прослуховування їхньої розмови органами КГБ): «Вот сейчас говорят, что союзники никогда нам не помогали....Но ведь нельзя отрицать, что американцы нам гнали столько материалов, без которых мы не могли формировать свои резервы и не могли бы продолжать войну. У нас не было взрывчатки, пороха. Не было чем снаряжать винтовочные патроны. Американцы по-настоящему выручили нас порохом, взрывчаткой. А сколько они нам гнали листовой стали! Разве мы могли бы быстро наладить производство танков, если бы не американская помощь сталью? А сейчас представляют дело так, что у нас все это было свое, в изобилии» [7, с. 234]. Вважаємо, що визнанню військовика такого рангу не можна не повірити!

В американській історіографії заслуговує на увагу в цілому об'єктивна, на нашу думку, книга адміністратора ленд-лізу 1941–1943 рр., а з 1944 р. – державного секретаря США Е. Стеттініуса «Lend-lease : Weapon for Victory» («Ленд-ліз : Зброя перемоги»), що вийшла в 1944 р. і відразу стала знаменитою. Актуальною сьогодні, в зв'язку з агресією путінської Росії проти України, є думка Ф. Рузвельта, яку наводить у своїй книзі Е. Стеттініус, що майбутнє і безпека Америки тісно пов'язані з подіями, які відбуваються далеко від її кордонів... Для США найважливішою вигодою є використання країною зброї, спрямованої за ленд-лізом проти агресорів... Сутність справи полягає не в доларах, а в літаках, гарматах, кораблях, спрямування на фронті достатню зброю щоб зупинити агресив перш ніж вона досягне Західної півкулі [8, с. 63, с. 70–72, с. 77].

В радянській історіографії 1980-х – початку 2000-х рр. проблемам ленд-лізу присвячені публікації Л. Чузавкова, Л. Поздеевої, Д. Орлова, П. Петрова, В. Кожанова, Б. Соколова, С. Харламова, сучасних авторів О. Гапонова, Н. Пархитько, Н. Рижкова, К. Аніканова.

Чузавков наприклад, підкреслює, що союзні поставки складали невеликий відсоток, якість бойової техніки була невисокою, а СРСР мав значно кращі зразки. Відносно більш цінними були поставки засобів транспорту, однак і вони складали невеликий відсоток від виробництва в СРСР. Матеріальна допомога союзників могла бути більшою; система ленд-лізу в цілому зіграла позитивну роль, однак здійснюючі її американські правлячі кола виходили із власних імперіалістичних інтересів [9, с. 17–23].

На думку російської дослідниці С. Поздеевої, тема ленд-лізу є однією із найменш вивчених в російській історіографії. Дотримуючись загально прийнятого акценту в ній, що перемога над гітлерівською Німеччиною була здобута радянськими військами в основному радянською зброєю, авторка все ж визнає, що американські поставки полегшили процес відбудови транспортної системи СРСР і підготовку до крупних наступальних операцій [10, с. 278–279].

В означений період окремі дослідники висловлювали незвичині для російської історичної літератури точки зору, що СРСР не зміг би перемогти без допомоги союзників. Так Б. Соколов дійшов висновку, що без західних поставок Радянський Союз не лише не зміг би виграти Велику Вітчизняну війну, а й навіть не зміг протистояти німецькому вторгненню, адже не був спроможним виробити достатню кількість озброєнь і бойової техніки і забезпечити її паливом і боеприпасами [11, с. 327].

Дві монографії 2011 і 2015 рр. випустив колишній радянський прем'єр (в 1985–1990 рр.) М. Рижков. В книзі і науковій статті «Фактор ленд-лиза» він багато в чому повторює попередні радянські оцінки, але все ж таки визнає, що поставки за ленд-лізом, складали не 4 %, а 7 % [12, с. 44].

В українських наукових публікаціях розвінчуються радянські міфи, в яких принижується роль допомоги США Радянському Союзові і підкреслюють її велике значення для здобуття перемоги у світовій війні. Серед них Л. Гончаренко і Л. Конєєва [13, с. 81–84], О. Франдинський [14, с. 127–128], П. Кралюк [15] та інші.

В останні роки російська історіографія сповзає до попередніх стереотипів, після промови путіна 9 травня 2021 р., в якій він практично всю заслугу перемоги у війні приписував росії і гостро критикував тих, хто високо оцінював американську допомогу за ленд-лізом. За його словами, ідею високої оцінки ленд-лізу підкинули в своїх мемуарах гітлерівські генерали [15; 16].

Факти свідомого завищення звітності і перекручення статистичних даних – цей неминучий порок соціалістичного планового господарства, відомий стосовно озброєнь і бойової техніки в СРСР як в передвоєнні, так і в післявоєнні роки. Радянська звітність і статистика не дають можливості точного встановлення багатьох фактів і цифр, та змушують до певних припущень.

Якою ж була частка західних поставок, насамперед за ленд-лізом, в радянському виробництві деяких найважливіших для ведення війни видів продукції надається у таблиці. Із неї видно, що поставки по головних видах продукції за ленд-лізом були дуже вагомими і мали величезне, а іноді і вирішальне значення в спроможності вести війну, що дає підстави про їх вищу частку у ВВП СРСР (до 19 %). У будь-якому разі проблема ленд-лізу потребує подальших досліджень.

Американські поставки в СРСР основних видів продукції за ленд-лізом

№	Продукція	Виробництво в СРСР в 1941–1945 рр.	Поставлено США в 1941–1945 рр.
1.	Автомобілі (тис. шт.)	265,6	409,5
2.	Магістральні паровози (шт.)	800	1 900
3.	Вантажні вагони (шт.)	1 087	11 075
4.	Залізничні рейки (тис. т.)	538	622
5.	Авіаційний бензин (тис. т.)	5 539	2 850,5
6.	Порох (тис.т.)	600	325,8
7.	Мідь (тис. т.)	537	359
8.	Алюміній (тис. т.)	339	256 (США, Велика Британія, Канада)
9.	Літаки (тис. шт.)	112,1	15,5 (США), 3,4 (Велика Британія)
10.	Автопокришки і шини (млн. шт)	8 368	3 606 (США, Велика Британія, Канада)

11.	Танки і САУ (шт.)	105 251	7 057 (США), 5 480 (Велика Британія, Канада)
12.	Металорізальні станки	115,4	38,1 (США, Велика Британія), 6,5 (Канада)

Література:

1. Большой договор о ленд-лизе с Россией. URL: <https://history.wikireading.ru/232846>.
2. Рожденный ленд-лизом. URL: <https://www.aonb.ru/news/1584-rozdennyj-len-lizom.html>.
3. Соколов Б. Ленд-лиз – оружие Победы. Роль западной помощи Восточному фронту. URL: <https://www.svoboda.org/a/30538060.html/>
4. Паперно А. Л. Ленд-лиз. Тихий океан. М., 1998. 368 с.
5. Якушевский А. С. Западная историография Великой Отечественной войны Советского Союза: этапы и основные концепции (1941–1991). М., 1997.
6. Вознесенский Н. А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. М., 1947.
7. Военные архивы России. Вып. 1. М., 1993. 416 с.
8. Стеттиниус Э. Ленд-лиз – оружие победы / пер. с англ. С. Луговского. М.: Вече, 2000. 400 с.
9. Чужавков Л. М. Военно-экономическое сотрудничество СССР с США и Великобританией в годы II мировой войны. М., 1972. 25 с.
10. Поздеева Л. Ленд-лиз для СССР: дискуссия продолжается. 65 лет Великой Победы: в 6 т. / под общ. ред. С.Е. Нарышкина и А.В. Торкунова. Т. 3 : Победа. М.: МГИМО, 2010.
11. Соколов Б. В. Роль ленд-лиза в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Загадки ленд-лиза: Стеттиниус Э. Ленд-лиз – оружие победы. М.: Вече, 2000. С. 305–332.
12. Рыжков Н. И. Фактор ленд-лиза. Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. Выпуск 3. 2015. С. 34–47.
13. Гончаренко Л. Л., Конєєва А. В. Американська політика ленд-лізу як форма військово-економічної допомоги СРСР під час Другої світової війни. Сумська старовина. 2017. С. 77–87.
14. Франдинський О. А. Ленд-ліз в СРСР як форма військово-економічної співпраці країн-союзників у II Світовій війні. Історія торгівлі, податків та мита. 2013. №1. С. 122–131.
15. Кралюк П. Від міфів до абсурду: до чого договорився Путін на параді 9 травня? <https://www.radiosvoboda.org/a/srsr-rosiya-parad-peremohy-mify-ab-surd/31843131.html>.
16. Ленд-лиз: мифы и реальность <https://www.pnp.ru/social/lend-liz-mify-i-realnost.html>.